

VÝSKUM ŽIVOTNÉHO PRÍBEHU UČITEĽA

PETER GAVORA

Výskum životného príbehu (*life history, oral history*) patrí do **kvalitatívne orientovaného** výskumu. V pedagogicky vyspelých krajinách je tento výskum veľmi rozšírený - venujú sa mu jednotlivci i celé výskumné tímy. Pomáha dívať sa na pedagogickú realitu inými očami a preto naše poznanie obohacuje.

Výskum životného príbehu je zápisom, analýzou a vyhodnotením života určitej osoby. Je to chronológia života vyrozprávaná človekom, rekonštrukcia života videná vlastnými očami. Slúži skúmateľovi na zistenie toho, aké **subjektívne významy** zdôrazňovala osoba v priebehu svojho života. Subjektívny význam je vlastná (od iného človeka neprevzatá) interpretácia javov. Pri výskume životného príbehu teda nejde primárne o zbieranie faktov zo života človeka. Z faktov sa rekonštruujú subjektívne významy; fakty samé osebe nie sú cieľom, ale prostriedkom výskumu.

Pri výskume životného príbehu ide vlastne o špecifické interview, ktoré sa skladá z malého počtu otázok, resp. stimulov skúmateľa, a dlhých replík rozprávača. Na rozdiel od bežného interview je jeho dĺžka veľmi veľká. Nie sú neobvyklé ani opakované dlhé sedenia s rozprávačom. Niektorí autori preto túto metódu označujú ako **naratívne interview** (A. Antikainen 1998).

Podľa Schützeho (cit. podľa G. Kelchtermans - R. Vandenberghe - M. Schratz 1994) táto výskumná procedúra má tri fázy. V prvej fáze sa skúmateľ usiluje nastoliť raport, atmosféru vzájomnej dôvery. Keď sa mu to podarí, uvedie "naratívny impulz", spúšťač podnet, na základe ktorého začne rozprávač rozprávať. Týmto impulzom je obyčajne otázka. V ďalších momentoch skúmateľ ustpuje do pozadia a prenecháva rozprávačovi hlavné slovo. Do hry vstupuje len vtedy, keď rozprávač stratil nič.

Keď rozprávač dokončí svoj príbeh, začne sa druhá fáza. Skúmateľ mu kladie otázky, ktorými si objasňuje niektoré momenty jeho životného príbehu. Rozprávač dostáva pokyn, aby znovu vyrozprával niektoré momenty svojho života. Snahou je verifikovať niektoré udalosti ešte raz - z odstupu. V tretej fáze skúmateľ spolu s rozprávačom vytvoria abstraktnejšie kategorizovanie života na základe opakujúcich sa momentov a spojenia jednotlivých častí rozprávania. Inými slovami, je tu úsilie extrahovať z rozprávania teóriu o **životnom cykle** človeka.

Životný príbeh je rozprávanie v prvej osobe, ktoré sa zapisuje alebo nahráva (obyčajne na video) a potom sa analyticky spracúva. Videozáznam sa často prevádza do písomnej podoby a potom sa analyzuje. Pri analýze sa používajú rôzne "rámce" alebo interpretačné štruktúry.

Svojou formou je životný príbeh **narácia**, rozprávanie. Je to pravdepodobne najprirodzenejší spôsob ľudského vyjadrovania. Odborníci, ktorí sa zaoberajú výskumom ľudského príbehu, sa nazdávajú, že ľudská skúsenosť je v podstate rozprávačská skúsenosť. Ľudia žijú svoje príbehy, sú vlastne "organizmami rozprávajúcimi príbeh". Odborníci sa ďalej domnievajú, že jeden z najlepších

spôsobov skúmania človeka je analyzovanie tejto ľudskej skúsenosti zakódovanej v príbehoch (D.J. Candinin - F.M. Connelly 1991, s. 459).

Naratívna forma, ako materiál nekvantitatívneho výskumu, sa preto stal v súčasnosti pomerne rozšíreným vo viacerých spoločenských vedách - najmä v sociolingvistiky a etnografii. Odtiaľ sa rozšíril do psychológie a pedagogiky (M. Cortazzi 1993). Pri tomto výskume musí skúmateľ "vytiahnuť" zo života človeka **prelomové momenty** (*critical incidents*) alebo **hlavné fázy** života alebo profesionálnej kariéry. Tieto sú hlavným výstupom analýzy. Bez nich by výskum zakrpatel len do dlhého, hoci často zaujímavého, rozprávania.

Prelomové momenty sú zvraty v živote človeka, pri ktorých sa zásadne zmenili názory, presvedčenia alebo konanie. Sleduje sa životná dráha človeka od udalostí a rozhodnutí v detstve, cez štúdium, voľbu povolania, pracovnú činnosť - niekedy až po vstup do dôchodku. Analyzujú sa rôzne činitele, ktoré spôsobili obraty.

Prelomové momenty sa v rozprávaní ľahko odlišujú od iných situácií v živote človeka. Výroky o nich sú obyčajne afektívne zafarbené. Rozprávač ich zdôrazňuje zosilňujúcimi výrazmi, napr. "Nikdy nezabudnem, ako hrozne som sa vtedy cítil!"; "To bolo pre mňa neobyčajne dôležité!" (G. Kelchtermans - R. Vandenberghe - M. Schratz 1994, s. 52). Rozprávania o prelomových momentoch života sprevádza tiež zosilnená neverbálna komunikácia (mimika, gestikulácia, výraz očí a pod.)

Popri prelomových momentoch sa skúmajú aj **klúčové osoby** - ľudia, ktorí závažným spôsobom vstúpili do života skúmanej osoby a ovplyvnili jej životné rozhodnutia, názory alebo konanie. U učiteľov bývajú klúčovými osobami učiteľia, ktorí ich učili a ktorí osobným čarom alebo prístupom k deťom ovplyvnili ich voľbu profesie. Niekedy sú to vlastní rodičia, ktorí boli sami učiteľmi.

Okrem mnohých pozitívnych vlastností - najmä umožnenia voľného, spontánneho vyjadrovania skúmaných osôb - má táto výskumná procedúra aj isté obmedzenia. Rozprávač je pri svojom rozprávaní citovo zainteresovaný a môže udalosti skresľovať. Keďže sa rozprávania týka minulých udalostí, ktoré od súčasnosti delí veľa rokov, spomienky rozprávača nemusia byť presné. Spolahľivosť údajov sa často podporuje tak, že sa rozprávač opiera o artefakty zo svojho života - zápisky, denníky, pracovné materiály, vysvedčenia, vysokoškolský index, fotografie. Tieto dokumenty pomáhajú rozprávačovi vybaviť si dôležité udalosti a ich poradie. Na druhej strane sú pre skúmateľa zdrojom dát, ktorými do istej miery môže kontrolovať hodnovernosť obsahu rozprávania.

Životné príbehy učiteľov sú zaujímavou časťou výskumu životného príbehu. Ukazujú totiž osobnosť učiteľa i jeho vyučovaciu prax z nových hľadísk. Odhaľujú podnety, udalosti, situácie alebo osoby, ktoré stváňovali životnú dráhu učiteľa. Ukazujú, v čom učiteľia vidia svoje hlavné poslanie, aký majú vzťah k žiakom, a hlavne akú majú individuálnu, subjektívnu koncepciu vyučovania.

Ukazuje sa, že v životnej a profesionálnej dráhe učiteľa možno zreteľne rozlíšiť hlavné fázy. V britskom výskume P. J. Sikesovej, L. Measorovej a P. Woodsa (1985, s. 58) sa zistili tieto fázy:

1. voľba profesie
2. vstup do praxe

3. prvý školský rok, resp. aj polovica druhého školského roka
4. tretí rok od nastúpenia do školy
5. stred profesionálnej dráhy
6. obdobie pred odchodom do dôchodku.

Zaujímavou súčasťou životného príbehu sú podnety, ktoré formovali učiteľa ešte prv, než začal študovať na učiteľskej fakulte. Často sú to hlboké zážitky zo štúdia na základnej a strednej škole a pozitívne, ale aj negatívne vzory. Tieto negatívne vzory často pretrvávajú napriek štúdiu na učiteľskej fakulte, ktorá chce študentov pretvárať k inej koncepcii vyučovania.

Fínsky autor S. (1996) zozbieral, analyzoval a kategorizoval rozprávanie študentov učiteľstva (odbor matematika) o tom, ako na nich vplývali ich bývalí učelia:

Ian: "Mojím učiteľom na základnej škole bol riaditeľ, veľmi zaneprázdnený človek, naložil nám úlohy a potom ich prišiel skontrolovať. Postupovali sme presne podľa učebnice. Učiteľ na druhom stupni základnej školy bol náročnejší. Povedal by som, že si vyžadoval bezpodmienečné podriadenie sa, a to spôsobilo, že si žiaci vytvorili nepriaznivý postoj k matike."

Karin: "Na základnej škole sme mali naozaj výbornú učiteľku. Rozprávala nám krásne príbehy. V prvej triede sme nosili do školy gombíky a poistné špendlíky na spočítavanie a odčítavanie... Matematikárka na druhom stupni bol ostrá pani. Mnohí sa jej báli, ale ja som ju mala rada. Bola veľmi pedantná a učila veľmi dobre. Tak som si obľúbila matiku." (S. Lindgren 1996)

Okrem skúmania cyklov profesionálnej dráhy učiteľa sa výskum sústreďuje aj na odhalenie javu nazvaného **učiteľovo profesionálne ja**. Profesionálne ja odpovedá na otázku - kto som ako učiteľ. Tento jav sa dá odvodiť zo všeobecného opisu seba a svojej činnosti, ktoré učiteľ pri rozprávaní podáva. Učiteľovo profesionálne ja možno obrazne chápať ako istú optiku, ktorou sa učiteľ vidí v konkrétnych situáciách, v ktorých vystupuje. Profesionálne ja je dané jednak osobnosťou človeka, jednak vonkajšími vplyvmi, situáciami, školskou kultúrou, aktuálnou klímou školy, v ktorej učiteľ pracuje, klímou učiteľského zboru a pod. (J. Mareš 1996).

Výhoda výskumu životného rozprávania je v jeho prirodzenosti. Narácia je prirodzeným vyjadrovacím spôsobom. Človek je pri nej obvyčajne spontánnejší ako pri iných formách získavania empirických údajov, napr. pri dotazníku. Výskum prináša bohatý životný materiál a často umožní poznať odvrátenú stranu profesie učiteľa. Doterajšie výskumy ukazujú, že keď sa nastolí raport, učiteľ sa "otvorí" a poskytuje hlboké, a často prekvapujúco vyčerpávajúce rozprávanie o svojom živote. Známa britská výskumníčka Jennifer Niasová (1989, s. 392) opisuje svoje prvé skúsenosti s výskumom životného príbehu takto:

"Oni rozprávali, ja som počúvala, prerušovala som ich málokedy, snád len vtedy, keď som ich pobádala alebo som chcela, aby odbočili k ďalšej línii, ktorá ma zaujímala pri mojom skúmaní. Moja metóda bola jednoduchá, až naivná. Mala som zoznam asi dvanástich otázok a súbor zápisníkov, do ktorých som si zapisovala kedykoľvek som mohla, vlastným rýchlopisom doslovné výroky. Zápisníky sa rýchlo plnili. Za dvanásť týždňov som urobila interview s 35 mužmi a ženami v rôznych častiach Spojeného kráľovstva. Ani jeden z nich nehovoril

kratšie ako jeden a pol hodiny, niektorí rozprávali až päť hodín. Zhovárali sme sa v ich učebniach počas obeda a po vyučovaní, kým nás školník nevyhodil, v ich domovoch, krčmičkách, reštauráciách, nádražiach, parkoch. Hlad po reflektovaní svojho života ako učiteľa v prítomnosti neutrálnej, ale priateľskej osoby, bol takmer neukojiteľný."

Záverom o výskume životného príbehu môžeme zhrnúť, že jeho výhody sú v umožnení prirodzenej a spontánnej komunikácie skúmanej osoby. Výskum poskytuje bohatý faktografický materiál, ale od neho sa musí výskumník dostať na vyššiu rovinu - musí z neho extrahovať subjektívne významy osoby. Ďalej musí hľadať spoločné, resp. typické prvky života ľudí, aby dospel k istým zovšeobecneniam - musí identifikovať situácie, obdobia, fázy, ktoré zdieľajú ľudia rovnakej profesie, kvalifikácie, pohlavia, veku a pod. Nesmie zostať len pri prostej prezentácii udalostí v živote ľudí.

Literatúra

- ANTIKAINEN, A.: Between Structure and Subjectivity : Life-Histories and Lifelong Learning. *International Review of Education*, roč. 44, 1998, č. 2-3, s. 215-234.
- CANDININ, D.J - CONNELLY, F.M.: Narrative nad Story-telling Approach. In: LEWY, A.(ed.): *The International Encyclopedia od Curriculum*. Oxford : Pergamon Press, 1991, s. 459-462.
- CORTAZZI, M.: *Narrative analysis*. 1. vyd. London : The Falmer Press, 1993. ISBN 1-85000-9635
- KELCHTERMANS, G. - VANDENBERGHE, R. - SCHRATZ, M.: The Development of Qualitative Research : Efforts and Experiences from Continental Europe. *Qualitative Studies in Education*, roč. 7, 1994, č. 3, s. 239-255.
- LINDGREN, S.: Prospective Teachers' Math Views and Educational Memories. In: PEKKONEN, E. a i.: *Current State of Research on Mathematical Beliefs*. Vol III. Helsinki : University of Helsinki, Department of Teacher Education, 1996, s. 53-58.
- MAREŠ, J.: Pedagogické myšlení učitelů : Teoretické úvahy. In: MAREŠ, J. - SLAVÍK, J. - SVATOS, T. - ŠVEC, VI.: *Učitelovo pojetí výuky*. Brno : Masarykova univerzita, 1996, s. 9-27.
- NIAS, J.: Subjectively Speaking: English Primary Teachers Careers. *International Journal of Educational Research*, roč. 13, 1989, č. 4, s. 391-402.
- SIKES, P.J. - MEASOR, L. - WOODS, P.: *Teacher Careers : Crises and Continuities*. 1. vyd. Lewes : The Falmer Press, 1985.

AUTOR – KONTAKT:

Doc. PhDr. Peter Gavora, CSc.,
Katedra pedagogiky Pedagogické fakulty UK
Bratislava
Slovenská republika